

KUTI ÉVA-MARSCHALL MIKLÓS-NYILAS GYÖRGY

Helyi kultúra mecénások nélkül?

Miért fontos a lokális kultúra?

A helyi kultúra léte, nélkülözhetetlensége – ahogyan az olyan kultúrhistóriai kifejezések is, mint a „genius loci”, vagy a „couleur locale” is utalnak rá – tulajdonképpen annyira természetes, hogy meddő okoskodásnak tűnhet minden racionális magyarázat. Olyan, mintha azt kérdeznék: miért van család, miért vannak közösségek, miért van (esetenként kellene, hogy legyen) helyi társadalom, miért szerveződtek az emberek falvakba, városokba? A társadalomtudományok persze megpróbálnak választ adni ezekre a kérdésekre is, mi azonban (itt és most) csak utalunk a helyi kultúra szerepére, funkciójára, mert vizsgálódásunk arra korlátozódik, hogy ma Magyarországon melyek a helyi kultúra létének és fejlődésének gazdasági, jogi, politikai feltételei és ezek a tényezők mennyiben segítik, illetve hátráltatják – itt és most – a helyi kultúra létezését.

Az utalások szirtjén maradva: ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy mi az, ami *nem lokális a kultúrában*, máris közelebb jutunk a *lokális kultúra* jelentőségének megértéséhez, mert mindaz, ami nem lokális – birodalmi, udvari, állami, reprezentatív magaskultúra és népnevelés (Bildungskultur) – később lett, éles, cezúrákkal terhelt (vagy áldott?) és a kultúra jelenléte csak egy töredékét képviseli. Másképpen szólva: éppen a helyi, konkrét közösségekhez, nem pedig az ideológikus, szimbolikus, elvont közösségekhez (nemzethez, birodalomhoz, osztályhoz) kapcsolódó kultúra az, ami a folytonosságot biztosítja és így a fejlődés szerves fundamentuma.

Jóllehet, az árutermelés, a kapitalizmus, a piacgazdaság kifejlődésével egyidejűleg a kulturális tevékenységek jelentős része is levált az elsődleges közösségekről és „professzionizálódott”, szolgáltatássá vált, a lokalitás, a „helyhez”, a helyi társadalomhoz való kötődés jelentősége nem csökkent.

A lokális kultúra jelentőségét persze a másik oldalról a település, a helyi társadalom oldaláról is megfogalmazhatjuk. Elegendő arra a közhelyeszerű igazságra utalnunk, hogy nincs helyi társadalom helyi nyilvánosság nélkül, amelynek viszont egyik legfontosabb hordozója a kulturális nyilvánosság. A helyi azonosságtudat, a lokálpatriotizmus kifejlődésében szintén nélkülözhetetlen a helyi kultúra, sőt arra is sok példát találhatunk, amikor a gazdasági fellendülés éltetője volt a jól megválasztott *helyi kultúrpolitika*, (pl. a fesztiválvárosok esetében).

Magyarországon mindig is töredékes, korlátozott volt a központi hatalommal szemben kiépített helyi autonómia. Sokan éppen ezt – a helyi „autonóm szigetek” hiányát – tartják a kelet-európai társadalomfejlődés egyik meghatározó sajátosságának.

A helyi hatalom, azért fontos, mert neki van módja a struktúra által engedett szabadsággal élni, a külső kényszerítő-korlátozó erők szorításán lazítani (kijátszani vagy éppen meglovagolni azokat), másfelől mint a struktúra terméke és újratermelője maga is kényszerítő-korlátozó tényező a helyi kultúra alakulásában.

A II. világháború után szocialista köntösben jelentkező megkésett centralista industrializmus még a meglévő töredékes helyi autonómiákat is szétrombolta. Gondoljunk csak a községi, városi, öngazgatás, a helyi egyesületek stb. felszámolására. A végtelenen egyoldalúnak bizonyult industrialista gazdaságvezérlés ágazati és hierarchikus alapon szerveződött: logikájától idegen volt mindenfajta lokalizmus, regionalizmus, területiség. A területhez, településhez, lakossághoz kötődő infrastruktúra sokat emlegetett lemaradásának alapvető okát is valószínűleg ebben kell keresni.

A helyi önállóságot elfojtó, a településeket (és így embereket, állampolgárokat) rangsoroló, „körzetesítő”, egyes ipari és igazgatási érdekcsoportokat kiszolgáló központi újraelosztás diszfunkcionalitása régóta nyilvánvaló, társadalomtudományos és politikai kritikája már mintegy másfél évtizede mélyül és terebélyesedik.

A lokalitás jelentőségének újrafelfedezése, a „helyi társadalom” intézményeinek „rehabilitálása” sarkalatos pontja a meghirdetett demokratizálási programoknak. E sajátos „második polgárosodás”, a helyi politikai és kulturális nyilvánosság fórumainak újratertemzése jelentheti azt a sokat hiányolt „érdekeltségi többletet”, ami nélkül semmilyen modernizálási, demokratizálási törekvés nem járhat sikerrel.

Ez lenne az a tág társadalomfejlődési összefüggés, amiben a lokális kultúra jelentősége értelmezhető. A mai magyarországi helyzet azonban ennél bonyolultabb. A fenti hosszú távú „trend” mellett erősen hat egy rövid és középtávú kényszer: a költségvetési restriktió, ami az egész költségvetési szférát – az egészségügytől a kultúráig – differenciálatlanul az alternatív, pótlólagos finanszírozási források felé hajtja.

Amikor tehát a lokális finanszírozás felértékelődéséről beszélünk, nagyon nehéz szétválasztani a „lokalitás” általános társadalompolitikai felértékelődését és az ad hoc finanszírozási kényszereket. A helyi finanszírozási „reneszánszban” olyan különböző fajsúlyú dolgok keverednek, mint a központi újraelosztás diszfunkcionalitása, a mindenkor éppen aktuális decentralizálási hullám, a költségvetési restriktió és a lokalitás (legyen az községi, kisvárosi, városi, városrészi) felértékelődése.

A KULTÚRA HELYI FINANSZÍROZÁSÁNAK STRUKTURÁLIS KÖTÖTTSÉGEI

A kultúra helyi finanszírozásának lehetőségeit a közvetetten és közvetlenül ható kényszerítő-mozgósító erők és korlátozó-fékező tényezők szabályozzák, ugyanakkor a struktúra kötöttségét, meghatározó szerepét a helyi sajátosságok, a helyi hatalom, a helyi társadalom, a tradíció módosítja. Akármilyen erős a struktúra szabályozó ereje, akármennyire erős a központi (állami) kultúra expanziója és finanszírozási rendszerének terelő kényszere, a helyi érdekek törekvések lépten-nyomon megtörik, átstrukturálják azt.

A közvetetten megjelenő kényszerek a kommunális, infrastrukturális hiányok pótlásának szükségét jelentik, mivel a településnek és az ott működő gazdasági egységeknek egyaránt érdeke a munkaerő (lakosság

megtartása, lokális identitásának megteremtése, kondicionálása. Ha nincs bölcsőde, óvoda, ha rosszak a tanulási, továbbtanulási, kulturális, szórakozási feltételek, ha az alapvető szükségletek kielégítetlenek maradnak, akkor lehet félni a lakosság rossz közérzetétől, elvándorlási szándékától. A strukturális tényezőkből adódó (központi újraelosztás, az infrastruktúra általános elhanyagoltsága) hiányok megszüntetését a rossz általános gazdasági, pénzügyi helyzet, a források szűkössége akadályozza. Ez általános (országos) probléma, az azonban már kifejezetten a helyi viszonyok függvénye, hogy milyen sorrendet állapítanak meg a hiányok pótlásában, mit preferálnak és mit „hanyagolnak” el, miért hajlandók küzdeni és miért nem.

A preferenciák megállapításánál ugyan működnek az általános, mindenütt érvényes „terelő” kényszerek (célcsoportos beruházás, jogi szabályozás), ezek azonban a helyi vezetés érdekeinek megfelelően, a helyi erőviszonyok függvényében áthághatók, elodázhatók, átütemezhetőek. Végül is az, hogy egy településen csatornáznak, iskolát, művelődési házat vagy éppen könyvtárat építenek, attól is függ, hogy a helyi vezetés mit tekint fontosnak, mit elodázhatatlannak, milyen érdekeket képvisel. Ha például az a cél, hogy a helyi értelmiséget, a kvalifikált munkásságot a településhez kössék, akkor nyilvánvaló, hogy ezen rétegek szükségleteit (akár más rétegek rovására is) ki kell elégíteni. Ilyenkor jönnek létre a jól, vagy rosszul ellátott lakóközvetek, illetve többnyire csak egyes réteggigényeket kielégítő reprezentatív intézmények.

A közvetett kényszerítő erők által felszínre hozott és hierarchikusan elrendezett hiányok megszüntetésének finanszírozását közvetlen kényszerítő erők támogatják: a tanács csak „fejpenz” lefizetése ellenében ad óvodai férőhelyet, „bérlokijelölési jogot”, a termelővállalatoknak. Ez mindössze annyit jelent, hogy ha a vállalat fejenként 10–15 ezer forintot átutal a tanácsnak, akkor dolgozói gyermeki számára óvodai, bölcsődei férőhelyet biztosítanak.

A tranzakció teljesen illegális, mégis mindkét fél kénytelen ezt csinálni. Az üzlettel egyébként mindenki jól jár: a tanács pénzhez jut, a vállalat emelni tudja jóléti színvonalát. (Férőhelyet, lakást szerez dolgozói számára.)

Fejlesztési forrásainak bővítésére az ügyes helyi vezetés természetesen igyekszik megragadni minden lehetőséget (annál is inkább, mivel szinte minden területen érezhető a hiány), más olyanokat is, amelyek nem szorító problémát oldanak meg, vagy saját fejlesztési tervében „háttul” szerepelnek. Így például a hetvenes években támogatott akció volt a művelődési központok építése, ami azt eredményezte, hogy szinte az országban sorra épültek az ilyen intézmények. (Más kérdés, – s ez már a szabályozás és az értékrend anomáliáit tükrözi –, hogy a művelődési központok reprezentatív kultúrpalotákká váltak, miközben iskolák voltak életveszélyes állapotban, csatornázási rendszerek mentek tönkre, perifériák maradtak ellátatlanul.)

Egy-egy „erős pozícióban” lévő vezető akarata révén a preferáltakon kívüli feladatok is bekerülhettek a fejlesztési tervekbe!

A strukturális hiányokból, szakági kampányokból, a felső vezetés irányából érkező nyomásból adódó kényszerek hatását gyakran jelentősen csökkenti egy más típusú, más csatornákon keresztül érvényesülő kény-

szer, a vállalati és tanácsi szabályozók, előírások betartásának kényszere. Egészen egyszerűen arról van szó, hogy *bizonyos célokra akkor sem szabad áldozni, ha erre megvolna a lehetőség*. Közvetlen korlátozó tényezőnek foghatjuk fel a normatív szabályozást is, amely sokszor csak igen drága fejlesztést tesz lehetővé, s így azokon a településeken, ahol a normáknak megfelelő intézményeket a magas költségek miatt nem tudják létrehozni (pl. ha az előírt légméterű, négyzetméterű épületekre nincs elegendő pénz), a szükséges fejlesztés elmarad.

De a strukturális hiányok (égető problémák) és a közvetlen kényszerítő erők sok esetben a korlátok átlépésére is mozgósítanak („meg kell valahogyan oldani”), s a feladatok megoldását az illegális szférába tolják. Az „illegális” vagy féllegális, bújtatott támogatások rendszere ma már általánosan elfogadott, rutinszerű, kiiktatása komoly gondot jelentne a település életében.

A vállalatoktól érkező (legális és illegális) támogatásoknak azonban határt szab egyrészt a vállalatok gazdálkodási feltételeinek keményedése, másrészt, az együttműködő felek közötti egészségtelen viszony: a kérő fél helyzete nehéz, kellemetlen, hiszen közösségi célokért kell pénzt, segítséget „tarhálnia”, az adó fél számára pedig idegesítő, hogy túl sok intézmény próbálja gondjait – többnyire ellenszolgáltatás nélkül vagy formális ellenszolgáltatás fejében az ő terhére megoldani. A kényszerek és korlátok együttesen jelölik ki a lehetőségek körét, az egyes szférák mozgósítják és korlátozzák is egymást (pl. a rossz gazdasági, pénzügyi helyzet, strukturális hiányokat teremt, amelyek megszüntetését a gazdasági szabályozás gátolja, ugyanakkor azonban a közvetlen kényszerítő erők hatására ezeket a problémákat esetenként akár az illegális szféra bekapcsolásával is megoldják). Ebben a dinamikában nagy szerepe van a helyi akaratokat és érdekeket képviselő helyi vezetők személyiségének, diplomáciai érzékenységének, kijáró képességének, egy-egy gazdasági vezető beállítottságának, személyes elkötelezettségének. Indokoltnak érezzük, ezért, hogy az ő oldalukról, a potenciális mecénások szerinti bontásban vizsgáljuk meg a helyi kultúrafinanszírozás lehetőségeit és valóságát.

Helyi kultúra nincs helyi mecénások nélkül. A mecénás, tehát valamely kulturális intézmény vagy tevékenység finanszírozója, támogatója, – mindenütt a világon a három jövedelemtulajdonos lehet: az állam (annak központi és helyi szervei), a lakosság (egyéni vagy kollektív – például alapítványi – adományai) és a gazdálkodó szervezetek, vállalatok szövetkezetek és egyéb gazdasági társulások.

Elemzéseinket ezúttal a helyi tanács és a gazdálkodószervezetek mecénási szerepének vizsgálatára korlátozzuk, mivel a lakossági kulturális ráfordítások feltérképezéséhez nagyobb fogyasztásszociológiai vizsgálatra lenne szükség.

A TANÁCS SZEREPE A KULTÚRA FINANSZÍROZÁSÁBAN

Az elmúlt négy évtizedben a helyi tanácsok sohasem voltak olyan helyzetben, hogy valóban a maguk gazdáinak érezhették volna magukat, számottevő befolyásuk lett volna bevételeik alakulására, szabad keztek volna a kiadásaikkal kapcsolatos döntésekben. Anyagi helyzetük mindig erősebben függött a központi és a megyei újraelosztási döntésektől,

mint saját gazdálkodási erőfeszítéseik eredményétől. Ebben a tanácsi szabályozórendszer legutóbbi, 1986-os módosítása sem hozott érdemi változást.

Nem változott meg az, hogy a tervezés kiindulópontja a kiadási előirányzat (az új terminológia szerint a biztonságos gazdálkodási szint, ami természetesen a bázisszemlélet továbbélését jelenti, és a helyi tanácsok függő helyzetét konzerválja. Az állami támogatás összegének meghatározása egy olyan többszörös egyeztetési folyamatban történik, melynek során a megyei tanács részletesen megismerheti a helyi tanácsok költségvetését, fejlesztési terveit, s módja van rá, hogy teljesen egyedi elbírálás alapján ismerje vagy ne ismerje el ezek indokoltságát, adjon vagy ne adjon támogatást a tervek megvalósításához.

A helyi tanácsok bevételei között viszonylag alacsony arányt képviselnek a saját bevételek (az úgynevezett érdekeltségi bevételek). Az ebbe a csoportba tartozó tételeknek (költségvetési intézmények ár- és díjbevételei telek-használatbavételi és igénybevételi díj, építési telek eladásából és tartós használatba adásából származó bevétel, lakásépítéssel és juttatással kapcsolatos bevétel, lakossági út- és közműfejlesztési hozzájárulás, üdülőhelyi díj, településfejlesztési hozzájárulás, hitel, vállalatoktól átvett pénzeszközök) már a pusztá felsorolása is mutatja, hogy jelentős növelésükre aligha van mód. Emelésük részben a lakosság teherbíró képességének korlátaiba ütközik, részben magára a tanácsra róva olyan kötelezettségeket, (beruházások, közművesítési kiadások, kamatfizetés), amelyeket az nem vállalhat.

A helyi gazdálkodó szervezetek adói (és idén a lakossági jövedelemadók) nem közvetlenül, hanem az állami újraelosztás rendszerén keresztül kerülnek a helyi tanácsokhoz. Ez az újraelosztás azt jelenti, hogy az egyes települések lakosságarányosan, de településtípusonként eltérő normatívák alapján részesülnek ezekből az adókból. Az egy lakosra jutó összeg 1986-ban a községekben fele volt a városinak, a városi szintén fele a fővárosinak. Ráadásul ez a bevétel gyenge vállalati teljesítmények esetén elmaradhat, és a tapasztalatok szerint el is marad a tervezett összegtől. Az így kieső helyi bevételt a költségvetés nem kompenzálja. A helyi tanács tekintetben teljesen tehetetlen (saját városa vállalatait hiába is ösztönöznék jobb teljesítményre, adóbevételét ez közvetlenül nem befolyásolja), mi több, az elemi információi is hiányoznak, amelyekre az időben történő alkalmazkodáshoz szüksége lenne.

Az eddigieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a helyi tanácsok gazdálkodási, s ezen belül kultúrafinanszírozási lehetőségeit, döntési szabadságát erősen behatárolja az a központi és megyei irányítóktól való függés, amely meghatározó befolyást gyakorol a rendelkezésre álló források nagyságára. Különösen szembetűnő ez a függés, a fejlesztési források odaítélésében. (A működtetési költségvetés alakulásában sokkal nagyobb a „tehetetlenségi erő” szerepe kisebb a központi beavatkozás szabadságfoka.) A helyi tanácsok fejlesztési lehetőségeinek meghatározásában két mechanizmus játszik jelentősebb szerepet. Az egyik a fejlesztési fejkvóták, a másik a fejlesztési céltámogatások rendszere.

A fejlesztési fejkvóták rendszerének kialakítása éppen azzal a céllal történt, hogy bizonyos normativitást vigyen a fejlesztési források elosztásába. Maga a fejlesztési fejkvóta azt az egy lakosra jutó összeget jelenti, amelyet a helyi tanács éves fejlesztési tervében automatikusan megter-

vezhet. A fejkvóták nagyságának településtípusonként differenciált kialakítása a megyei tanácsok hatáskörébe tartozik. A központi irányelvek szerint ennek során figyelembe kellett venniük a településhálózat-fejlesztési célokat, az ellátottsági színvonalat, és az áthúzódó beruházásokat. A megyéknek öt fejkvóta előírására volt lehetőségük. Ennek során többségükben alkalmazkodtak a közigazgatási besoroláshoz, s a legkisebb fejkvótákat a községek, a legnagyobbakat a megyeszékhely városok számára írták elő. Egy-egy csoporton belül is igen nagyok voltak a különbségek, a községi fejkvóta például 400-tól 1200 forintig terjedt. A legalacsonyabb Komárom és Győr-Sopron megyében volt. Erősen szóródott a megyeszékhelyi fejkvóta is, 1500 és 2600 forint között. A legnagyobb értéket Békés és Tolna megyében érte el. A legnagyobb és a legkisebb egy megyén belüli fejkvóta között Nógrádban 5,7-szeres, Szolnok megyében 1,6-szoros volt az eltérés. A megyei stratégiák tehát széles skálán helyezkedtek el, s ennek, valamint a megyék központi újraelosztásában elfoglalt helyének megfelelően országos szinten igen nagy különbségek alakultak ki. Az egy lakosra jutó éves fejlesztési lehetőség Szekszárdon vagy Békéscsabán hat és félszerese volt annak, amelyek Komárom és Győr-Sopron megye kisközségei rendelkeztek.

A fejkvóták alapján megtervezett fejlesztések anyagi fedezetét részben a szabályozott bevételeknek (kötségvetési intézmények működési bevételei – a különböző adóbevételek) részben az állami támogatásnak kellett volna biztosítania. Ez már az ötéves terv első évében sem történt meg maradéktalanul, 1987-ben pedig kétszer is csökkentették az elvben garantált összegű állami támogatást, s a gazdaság gyenge teljesítménye miatt az adóbevételek is jelentősen elmaradtak a tervezettől. Ezt követően 1988-ra, s az ötéves terv még hátralévő két évére magukat a fejkvótákat is csökkentették. A csökkentés, éppúgy mint annak idején a kialakítás, megyei hatáskörben történt, a megyei tanács döntésétől függött, tehát hogy melyik települést, településcsoportot milyen súlyosan érintette.

A fejlesztési célra rendelkezésre álló eszközök elosztásának másik új megoldása, a fejlesztési céltámogatások rendszere. A céltámogatásként elosztható állami fejlesztési hozzájárulást a megyei tanácsok a megyeközponti beruházások támogatására szánt összegekkel együtt kapják meg a központi költségvetésből. (Az e célra rendelkezésre álló összeget a központi tervezés során a hagyományos „szükségletszámítási” módszerrel osztják el a megyék között.) Az ebből leválasztott, a helyi tanácsok között pályázatok segítségével szétosztott állami támogatás a tanácsai fejlesztési kiadások negyedét teszi ki.

A pályázati rendszer elvben világosabbá, áttekinthetőbbé, s ezáltal demokratikusabbá tenné, s részben teszi is ezeknek a fejlesztési összegeknek az elosztását. Központilag három, minden megye számára kötelező célt írtak elő: a lakásgazdálkodási, a középiskola-építési és a vízgazdálkodási feladatok megoldásának támogatását. Ezeket a megyék további két, sajátosságaiknak megfelelő cél kijelölésével bővíthették. Ezek között a megyék többségében megjelent az általános iskolák fejlesztési célja is. (A céltámogatások útján elosztható összegeknek körülbelül egyötödét fordították általános és középiskolai fejlesztésekre.)

A céltámogatási rendszer működése azonban korántsem az eredeti elképzeléseknek megfelelően alakult. A pályázatok igen sok esetben for-

málisak maradtak. A célokat sokszor olyan „pontosan” megfogalmazták, a pályázati feltételeket olyan részletesen meghatározták, hogy a feltételeknek eleve csak egyetlen pályázó felelhessen meg. Akadtak olyan megyék is, ahol előzetes egyeztetések során „tisztázták” a helyi tanácsokkal, hogy mi az, amit megkaphatnak. Ezek után a pályázati nyomtatványok kitöltése már pusztá formalitás volt.

A fentiekben azért tárgyaltuk ilyen részletesen a helyi tanácsok anyagi helyzetét meghatározó szabályozást és döntési folyamatokat, mert érzékeltetni szeretnénk volna, hogy milyen szűk a helyi kultúrafinanszírozás mozgásteré, a pénzügyi meghatározottságok mennyire ellene dolgoznak annak, hogy a helyi tanács a helyi kultúra mecénásává váljon. (Pedig ez a szabályozás az elmúlt években sokat lazult a korábbi idők merev központi irányításához képest.)

A helyi kultúrafinanszírozás alapproblémája az, hogy az egész kulturális költségvetés arra a minimumszintre van beállítva, amely még éppen képes biztosítani a kulturális intézmények működtetését és a tűzoltás-jellegű rekonstrukciók, fejlesztések elvégzését. Ennek a ténynek történelmi, gazdaságtörténeti magyarázata van. Az iparfejlesztést erőltető gazdaságpolitika természetesen diszpreferálta – többek között – a kulturális infrastruktúrát. Az így kialakult, minimumra szorított kiadási szintet aztán a ráépítéssel, alapvetően bázisszemléletű tanácsai költségvetési gyakorlat szinte automatikusan konzerválta. Összefügg ez a helyi tanácsok központi és megyei irányítással szembeni kiszolgáltatottságával, de összefügg azzal is, hogy a helyi vezetés nem a település polgárainak ellenőrzése alatt működik, így kevésbé érinti azoknak a kulturális intézmények színvonalával való elégedetlensége, kevésbé érzékeny a felmerülő új kulturális igényekre, kezdeményezésekre.

A helyi kultúrafinanszírozás jelenlegi rendszerében a bevett, mindenütt egyformán jelentkező feladatok ellátásához (az óvodák, iskolák, művelődési házak, könyvtárak működtetéséhez) még csak-csak sikerül előteremteni a szükséges összegek minimumát, de ellenállásba ütközik minden, ami nem szokványos, nem rutinszerű. Márpedig a helyi kultúra éppen ezektől az egyszeri, a helyi körülményekből fakadó kezdeményezésektől válhat valóban helyivé. A helyi társadalmi és kulturális mozgalmak támogatásával nem lehet megváltani a következő tervidőszakot, amikor esetleg már sikerül az ehhez szükséges összeget is beépíteni, a tervbe. Igen fontos lenne, hogy a *települések gazdálkodása megszabaduljon a jelenlegi kötöttségektől*, a forrásképződés automatikusabbá, a rendelkezésre álló összegek felhasználása szabadabbá váljon, de ezeket a feltételeket is csak a helyi társadalom ellenőrzése alatt álló, annak érdekeit szolgáló vezetés tudná igazán kihasználni, a helyi kultúra javára fordítani.

Közismert azonban, hogy a tanácsok jelenleg nem az öngazgatás intézményeként, hanem állam- és szakigazgatási szervezatként viselkednek. Ebből következően a tanács legfeljebb saját apparátusának és intézményeinek lehet a gazdája, de nem a településnek. A helyi kultúrpolitikát, a helyi kultúra mecénás jellegű támogatását a kulturális reszortfeladatok rutinírozott végrehajtása helyettesíti. Reszortfeladatok teljesítéséből viszont nem állhat össze konzisztens település-, (város)-politika. A valódi kultúrpolitikától mi sem áll távolabb, mint a partikuláris ágazati (reszort) szemlélet, hiszen a sikeres kultúrpolitika elemi feltétele, hogy a helyi tele-

pülés, vagy társadalompolitika integráns része, ez utóbbiak egyik aspektusa legyen. Úgy is mondhatnánk, hogy ott kezdődne a helyi kultúrpolitika, ahol az intézményekért viselt reszortfelelősség véget ért.

Jelenleg azonban az nincs így, sőt éppen a fordítottja a gyakori: a tanács saját intézményeinek érdekeit, szempontjait képviseli a település, a lakosság érdekeivel szemben. Ez annyit jelent, hogy a gazdálkodó szervezetek és a lakosság a helyi hatalom szemében nem a helyi kultúra hordozói, alakítói, hanem végrehajtói, pénzügyi szempontból az intézményrendszer működtetésének pótlólagos forrásai.

A strukturális és nem strukturális tényezők összecadónak, lehetetlenné válik az érdekek egyeztetése, a kulturális nyilvánosság megteremtése. Ezek hiánya persze visszaüt a kulturális mecenatúrára is, hiszen a vállalati, intézményi, állampolgári szabadság relatív növekedésével egyre nehezebbé válik a tervezett pénzek begyűjtése, a strukturális hiányok pótlása, a „helyi kultúrpolitika” végrehajtása.

VÁLLALATOK MINT MECÉNÁSOK?

A vállalatok kulturális tevékenységének vizsgálata során kézenfekvőnek tűnik az indítékok, a motiváció kérdéséből kiindulni. Ez annál is fontosabb, mert a munkahelyi művelődéssel kapcsolatos, már-már közhelylyé koptatott szövegek homályban tartják – s ezzel átláthatatlanná, kezelhetetlenné, befolyásolhatatlanná teszik – azokat az érdekeket, megfontolásokat, kényszereket, amelyek a vállalati kultúrafinanszírozási döntéseket meghatározzák.

Az aktív, koncepciózus vállalati kultúratámogatás legtermészetesebb célja, indítéka a munkaerő megszerzése és megtartása, a dolgozók vállalattal való azonosulásának elérése lehet. A gyerekek biztosított óvodai és iskolai elhelyezése, egy jól felszerelt és jól működő ifjúsági klub, egy sikeres sportszempat, néhány jól szervezett kirándulás, de áttételesen még a nyugdíjasokkal való törődés is jelentős szerepet játszhat a munkahelyhez való kötődés kialakulásában. Ha ugyanez a munkaerő-megtartási szándék vezetői rugalmassággal, a dolgozók igényeire való érzékenységgel, demokratikus munkahelyi légkörrel párosul, akkor a kulturális tevékenység nem számít nyugnek, hanem többé-kevésbé szervesen épül be a vállalati életébe.

Egy ilyen (ideálist közelítő) helyzet létrejöttét azonban a mai magyarországi vállalatoknál eleve megakadályozza az oktrojált kulturális feladatok sokasága. Hiába van meg a munkaerő-megtartási motiváció, hiába törekednének a vállalatok arra, hogy az átlagnál magasabb színvonalú, plusz szolgáltatásokkal kössék magukhoz dolgozóikat, ha a krónikus hiányhelyzetben kultúrára fordítható erőforrásaik zömét lekötö az állami költségvetés által rájuk áthárított feladatok ellátása. Amíg az elvben állampolgári jogon járó óvodai, iskolai ellátás finanszírozása, az elvben állami fenntartású közművelődési intézmények támogatása részben a vállalatokat terheli, addig nyilvánvalóan igen kevés eszközük marad saját „kultúrpolitika” megvalósítására. A kényszerek különböző szintekről (országos, megyei, helyi) különböző intézmények közvetítésével (párt, tanács, hatóságok, művelődési intézmények) és különböző formákban (jogszabály, utasítás, zsarolás, kérés) érvényesülnek, s a kényszerítő erő függ az érintett vállalat pozíciójától is.

A vállalati pozíció szorosan összefügg a vállalatvezetés személyes hatalmi helyzetével, s ezen a ponton be kell kapcsolnunk a motiváció vizsgálatába a szubjektív elemet, a vállalati vezetők, a kulturális kiadások ügyében illetékes döntéshozók egyéni értékrendjét, személyes kötődéseit, elkötelezettségét.

Itt kell megemlítenünk a motiváció negatív formáját, a teljes vagy részleges motiválatlanságot. Nem ritka eset, hogy a vállalati kultúrafinanszírozási döntésekben az eddigiekben felsorolt indítékok egyike sem játszik jelentős szerepet. Ilyenkor a döntéshozók magatartása alapvetően reaktív, az aktuálisan felmerülő követelményeknek, kéréseknek ad hoc módon, minden koncepció nélkül, az éppen adott körülmény függvényében tesznek vagy nem tesznek eleget.

A vállalatok kulturális ráfordításainak nagyságát a motiváció, a szándékok mellett a rendelkezésre álló és e célra felhasználható források nagysága is befolyásolja. A szóba jöhető források közül az első helyen állt – egészen 1987-ig – a jóléti és kulturális alap.

Az alap után a gazdálkodó szervezeteknek nem kellett adót fizetniük. Az iderakott forint tehát drágább volt, mint a „költségforint”, de „olcsóbb”, mint a „bér-, prémium-, vagy a fejlesztési forint”. A jóléti és kulturális alap tipikusan hibrid konstrukció volt: a pénzügyi kormányzat egyfelől adókedvezménnyel „honorálta” a jóléti kiadásokat, másfelől viszont kötelezően elő is írta azokat, tételesen meghatározva mind a kiadások összegét, (fejkvóta, normatív alapok), mind a kiadási jogcímeiket. Ebben a konstrukcióban, az adókedvezménynek nem volt ösztönző hatása; csupán annyit jelentett, hogy az amúgyis kötelező kiadások után a vállalatoknak nem kellett büntető adót fizetniük. Olyan ez, mintha a „mecenásra” ráparancsolnának: vegye meg az adott képet adott áron, majd „nagylelkűen” közölnék vele, hogy a kép árát levonhatja az adóalapjából.

A potenciális helyi kultúra a lehetségesnél jóval kevésbé profitált ezekből a pénzekből. Ennek magyarázatát elsősorban a helyi tanács és a helyi vállalatok közötti kapcsolatok korlátozottsága, felülről történő beszabályozása adta. Először is azért, mert a helyi gazdálkodó szervezetek adóinak csak egy töredéke jut a helyi tanácsoknak. Továbbá az ún. koordinációs (a vállalattól a helyi tanácsnak juttatott) pénzek is központilag beszabályozottak. Végül a kijelölt társadalmi munkák (kommunista műszakok, a városért, egy üzem egy iskola, stb.) címén vállalt feladatoknak is határai voltak.

Tapasztalataink szerint így a tanács és a vállalatok között nem alakulhatott ki pozitív lokális érdekközösség; a vállalati szerepvállalás a helyi kultúra finanszírozásában nem önkéntes mecenatúra, hanem rájuk hárított az állami támogatás „kipótlására” hivatott politikai „kötelesség.”

A vállalati kulturális feladatvállalás nagy teherterele a „munkahelyi művelődés” idejétmúlt koncepciója. Ez az elvárás akadályozza, hogy a vállalatok lépéseket tegyenek egy sokkal funkcionálisabb „humánpolitika” irányába, ráadásul, ez elviszi a kulturális kiadások egy jelentős részét. (Ilyen-olyan vetélkedőkre, érdektelen előadásokra stb.) Ezeknek a pénzeknek a bevonása a lokális kultúra finanszírozásába fontos feladat lenne, annál is inkább, mivel a külön-külön kis összegek együttesen esetenként elérhetik a helyi tanács összes folyó kulturális kiadásait.

Elmondhatjuk, hogy a hasznos vállalati szerepvállalást a helyi kultúra támogatásában jelenleg többek között gátolja az, hogy: először a vállalatok nem érdekeltek a helyi kapcsolatok ápolásában (piacérzékletlenség), másodszor az oktrojált szociálpolitikai, kulturális feladatok tömegét kell ellátniuk, harmadszor pedig, hogy a tervgazdaság jelenlegi gyakorlatában tisztázatlanok a gazdálkodó szervezetek funkciói (mennyiben gazdasági vállalkozások és mennyiben a társadalmi szükségletek kielégítésének társadalmi és termelőegységei.)

A legtöbb feszültség alighanem ebből az utóbbi tisztázatlanságból fakad. Sok a vállalatokra „rálöcsölt” állami szociálpolitikai, kultúrpolitikai feladat. – Nem arról van szó, hogy a vállalatoknak egyáltalán nem kellene ilyen funkciókat magukra vállalniuk. Ez eleve lehetetlen lenne, hiszen minden szervezet működésének nagyon fontos „humán faktoraí” vannak. A probléma az, hogy ezek a szociális-kulturális funkciók nem a szervezet és a környezetének sajátos humán igényeihez igazodnak, hanem a hivatásos, állami szociál-, illetve kultúrpolitikának és intézményeinek pótlására hivatottak. Ebben viszont a vállalati szervezet szükségképpen inkompetens és szakszerűtlen, mert úgy része („telephelye”) mondjuk az állami szociálpolitikának, hogy ehhez nem rendelkezik, nem is rendelkezhet a szükséges információval (családi háttérrel, lakáskörülményekről stb.)

A vállalatok gazdaságon kívüli terhei tehát nagyok, de ezek a kötelezettségek alig kötődnek a szűkebb környezethez, a lokalitáshoz.

ÖSSZEFOGLALÁS HELYETT. . .

Rövid vizsgálódásunk összegzésképpen: ha feltesszük a kérdést, megvannak-e az anyagi, finanszírozási feltételei egy város életében oly fontos helyi kultúra létrejöttének, akkor azt kell mondanunk, nincs meg! – Nem elsősorban azért, mert kevés a pénz, hanem inkább azért, mert egy demokratikus és hatékony városi érdekközösség kialakulását erősen gátolják a jelenlegi intézményi és gazdálkodási, finanszírozási feltételek, szabályok. Sem a tanács, sem a gazdálkodó szervezetek nincsenek abban a helyzetben, hogy a helyi kultúra valódi mecénásai legyenek. Egyfelől azért, mert a tanácsi apparátus erejét felemészti a meglévő intézményrendszer elemi működőképességének fenntartása és a harc a pótlólagos erőforrásokért, így nemigen van módja, offenzív helyi kultúrpolitika megvalósítására. Másfelől viszont kialakulatlanok még a „helyi társadalom” valódi fórumai, hiányzik még az a helyi nyilvánosság, amely láthatóvá és így politikai erővé, a tanácsi apparátus számára érzékelhetővé tenné az egyes települési (városi) társadalmi érdekcsoportokat és ezek versengéséből mindenkor kialakuló városi közakaratot.

*

(Tanulmányunk az OKK Művelődéskutató és Módszertani Intézetében folyó TS/kutatás eddigi eredményeit összegzi. Megállapításaink három „kisvárosban” végzett, 1988-ban lezárt empirikus vizsgálatok eredményein alapulnak.)